

Kolec Topalli

Disa rezultate në studimin e zhvillimit historik të gjuhës shqipe

(Ligjëratë e mbajtur në Akademinë e Shkencave dhe të Arteve të Kosovës më 28. 02. 2013, me rastin e pranimit anëtar i jashtëm i saj)

Me synimin e paraqitjes së disa prej rezultateve të punës sime në studimin e gjuhës shqipe, dëshiroj t'i bëj të njohur këtij auditori të nderuar disa aspekte të hulumtimeve në tri fusha të rëndësishme të gjuhës: fonetikës, gramatikës historike dhe etimologjisë.

E kam nisur punën kërkimore para më shumë se 40 vjetësh, në fillim të viteve '70. Që në hapat e parë, krahas problemeve të shqipes së sotme, më tërhoqën gjeneza dhe burimi i dukurive të ndryshme. Prandaj edhe artikujt e parë janë një përzierje e dy aspekteve të studimit të gjuhës: sinkronisë e diakronisë. Por pas artikujve të parë, të botuar në vitet '80-'90, iu kushtova tërësisht studimit historik të gjuhës, ku kanë dhënë kontribut të vyer shumë emra gjuhëtarësh të huaj e vendas, në radhën e të cilëve spikasin edhe dijetarët e akademikët nga Kosova: Selman Riza, Idriz Ajeti, Besim Bokshi e Rexhep Ismajli. E kam pasur dhe e kam për nder të eci në gjurmët e këtyre shkencëtarëve të nderuar, si edhe shumë të tjerëve nga Shqipëria e nga ngulimet arbëreshe, që punuan me përkushtim të veçantë, krahas gjuhëtarëve të huaj, që janë marrë me studimin e gjuhës shqipe.

Faza e parë e studimeve të mia është ajo e hulumtimeve në fushë të fonetikës historike, fryt i të cilave janë 8 monografi për kapitujt më të rëndësishëm, duke u përmbyllur kjo fushë me hartimin e veprës "*Fonetika historike e gjuhës shqipe*". Disa prej rezultateve të kësaj pune janë këto që vijojnë.

1) Në punë të theksimit të fjalëve, shqipja, në një kohë të hershme të zhvillimit të saj, që mund t'i përkasë periudhës parahistorike, ka kaluar nga theksi i lirë i indoeuropianishtes në theks të ngulitur në rrokjen nistore, ashtu si disa gjuhë të tjera të familjes indoeuropiane, siç janë gjuhët gjermanike, letonishtja, çekishtja, latinishtja në fazën parahistorike etj. Dëshmi për këtë dukuri janë huazimet më të lashta që kanë hyrë në gjuhën shqipe nga greqishtja e vjetër e latinishtja dhe e kanë zhvendosur theksin e fjalës nga një pozicion më fundor në rrokjen nistore; si p.sh.:

Nga greqishtja e vjetër	Nga latinishtja	Në gjuhën shqipe	Nga latinishtja	Në gjuhët gjermanike
μᾶχανά		mokën / mokër		
	oleáster	voshtër	monēta	gjerm. Münze
	compáter	kumtër	fenēstra	gjerm. Fenster
	nováster	noshtër	cellārium	gjerm. Keller
	Geórgius (it. Giorgio)	Gjergj	tolonārius	gjerm. Zöllner
	Johánnes (it. Giovanni)	Gjon	Johánnes	ang. John

Në një fazë të dytë të zhvillimit të saj, shqipja ka kaluar në theksim parafundor, ashtu si latinishtja, polonishtja e kymrishtja e re, një gjuhë e grupit kelt. Me këtë dukuri, shqipja e vendos theksin e fjalës në rrokjen e fundit të temës para mbaresës, duke krijuar bashkë me mbaresat fjalë parafundore. Edhe kjo dukuri mund të ndiqet me huazimet më të vona që kanë hyrë në shqipe nga gjuhë me të cilat ka pasur marrëdhënie në periudhën e mesjetës.

Huazime sllave	Në gjuhën shqipe	Huazime italiane	Në gjuhën shqipe	Huazime greke	Në gjuhën shqipe
leđina	lëndinë	mácchina	makinë	φάκελος	faqéll
lópata	lopátë	bálsamo	balsám	τριανδάφιλος	trëndafil
névolja	nevójë	fábrica	fabríkë	πάτος	Patós

Theksim nistor ka pasur ilirishtja, çka përbën një argument të fortë të lidhjeve gjenetike me këtë gjuhë të vjetër, të folur në Gadishullin Ballkanik. Kurse kalimi i shqipes në theksim parafundor është një dukuri e brendshme e saj, që është zhvilluar në kohën e vonë latine, gjithësesi në mijëvjeçarin e parë, dhe siç e dëshmojnë shembujt e dhënë, ka filluar të veprojë para fillimit ose në fazën më të hershme të marrëdhënieve me gjuhët sllave, me italishten dhe me greqishten e mesme e të re. Pas këtij procesi në sistemin prozodik të gjuhës shqipe nuk kanë ndodhur ndryshime të tjera.

2) Se ç'rol ka luajtur ndryshimi i theksit të gjuhës shqipe, mund ta ilustrojmë me evolucionin e fjalëve që nisin me grupin tingullor: vo- / va-. Ky grup tingullor historikisht ka origjinë diftongore, meqenëse është formuar nga zbërthimi në diftong i zanores /o/ në një periudhë të hershme të shqipes, gjë që duket në rrethin e ngushtë të fjalëve që ka përfshirë.

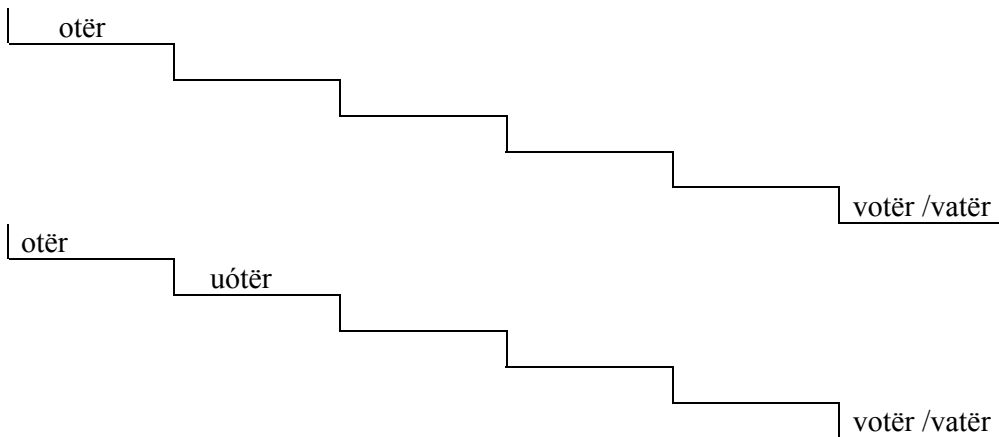
	Fjala shqipe	Burimi	
Të trashëguara	<i>vorr / varr</i>	ie. <i>ēr-</i> “dhe, tokë”, gr. <i>hñáò</i> , gjerm. l. vj. <i>erda</i> “dhe, tokë”	
	<i>vojta / vajta</i>	ie. <i>ēj-</i> “shkoj, eci”, lat. <i>eo</i> , gr. <i>ἀqìé</i>	
	<i>vatër / votër</i>	ie. <i>āt-</i> , av. <i>ātarš</i> , pers. re <i>ādar</i> “zjarr”	
	<i>vok / vak</i>	ie. <i>āiq^u</i> - “i rrafshët, i përshtatshëm”, lat. <i>aequus</i> “i barabartë”	
	<i>vesh</i>	ie. <i>āu</i> <i>ūs-</i> “vesh, dëgjim”, lit. <i>ausis</i> , got. <i>ausō</i>	<i>*vosh ~ vesh</i> khs. <i>i vogël ~ të vegjël</i>

Huazime të moçme	<i>vodhë / vadhë</i>	gr. vj. ἴνϗ	
	<i>voj / vaj</i>	lat. <i>olium</i>	
	<i>(i) vorfën / (i) varfër</i>	lat. <i>orphanus</i>	
	<i>voshtër</i>	lat. <i>oleaster</i>	
	<i>vepër</i>	lat. <i>opus ~ opera</i>	
	<i>(i) verbër</i>	lat. <i>orbis</i>	-ën / -ër formant shumësi

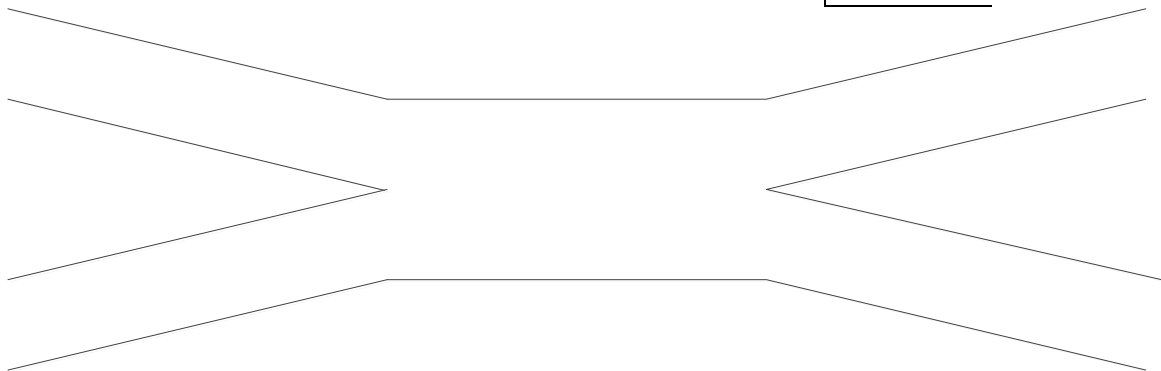
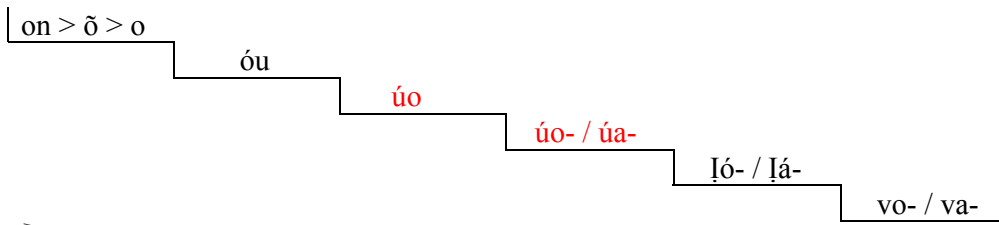
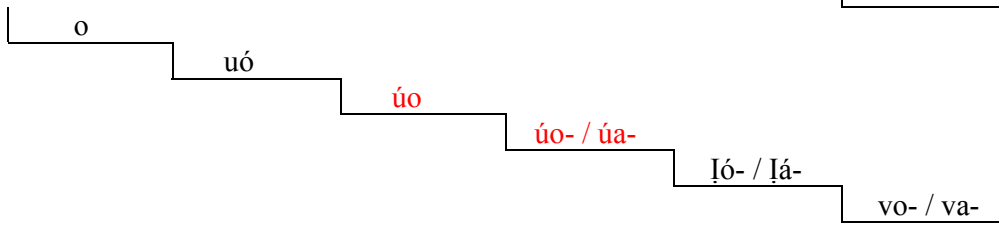
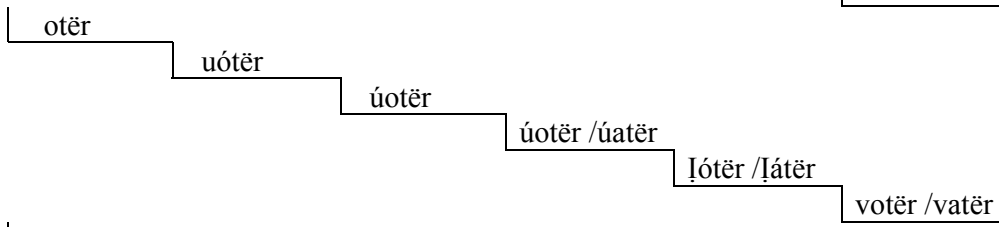
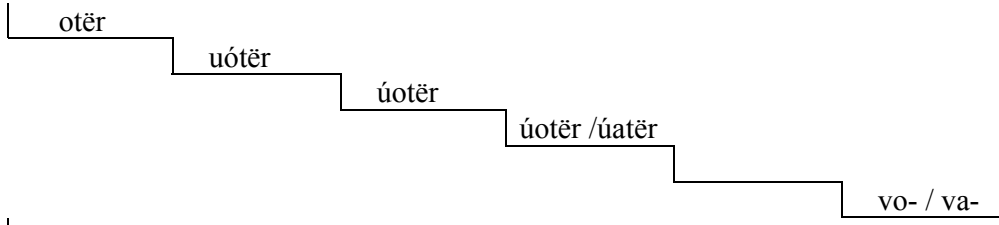
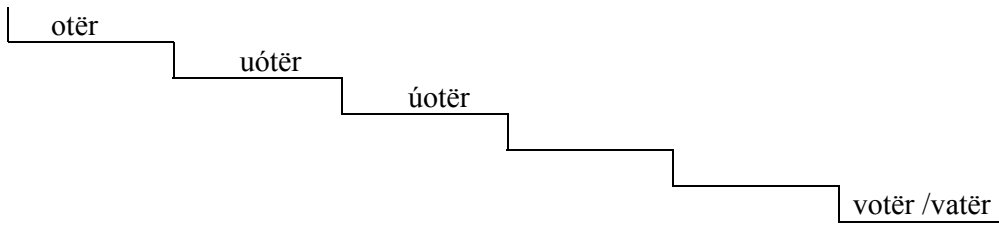
Ky grup tingullor është krijuar për një periudhë të gjatë kohe duke kaluar nëpër disa faza, nga të cilat e fundit është zhvilluar para periudhës së shqipes së shkruar.

Faza e parë është diftongimi i zanores /o/ në /u^ϕó/, ashtu siç ka ndodhur në disa raste edhe në italishte, p.sh.: *uovo* nga lat. *ovum*, *uomo* nga lat. *homo*. Pas këtij procesi, për shkak të theksimit nistor të shqipes së lashtë, theksi i fjalës u zhvendos mbi gjysmëzanoren /u^ϕ/, duke kaluar diftongu /u^ϕó/ në togun zanor /úo/ (faza e dytë). Në këtë fazë ky tog doli në një shteg me togun zanor të fjalëve që përmbanin një sonante hundore a lëngëzore (*ftuo*, *kruo*), prandaj të gjitha këto togje në dialektin e Jugut e shndërruan togun zanor /uo- / në /ua-/. Pas këtij ndryshimi këto togje u ndanë, meqenëse ndodheshin në pozicione të ndryshme të fjalës; si rrjedhim, togjet /úo- / úa-/, që ndodheshin në ballë të fjalëve, e zhvendosën edhe një herë theksin, këtë radhë nga zanorja nistore në zanoren e dytë të togut (/úo- / úa- / > /u^ϕó- / u^ϕá- /). Kjo zhvendosje e dytë, që krijonte fjalë parafundore, ka pasur si shkak rregullimin mekanik të theksit të shqipes. Pas kësaj lëvizjeje zanorja e ballit të fjalës, që mbeti e patheksuar, u kthye në gjysmëzanore dhe më vonë në fërkimoren /v/, duke krijuar ndryshimin /vo- / va- / ndërmjet dy dialekteve. Nëse togjet zanore *úo* / *úa* të fjalëve *voj* / *vaj*, *votër* / *vatër* ndoqën një rrugë tjetër që ndryshonte nga ajo e togjeve -úo- / -úa- të fjalëve *ftuo* / *ftua*, *kruo* / *krua*, kjo ndodhi për arsye se togu zanor i grupit të parë ishte në kushte të tjera nga ai i grupit të dytë: i pari ndodhej në ballë të fjalës në tema daktilike, kurse i dyti ndodhej në fund të saj në tema trokaike.

VOTËR ~ VATËR : ie. ātar-

lat. *ovum* > it. *uovo*
 lat. *homo* > it. *uomo*

3) Problemi tjetër që do të trajtojmë është: cila është mosha e tingujve të shqipes? Sigurisht, mosha e tyre nuk mund të përcaktohet ashtu si mosha e një njeriu, por disa rezultate pozitive mund të arrihen duke përdorur metodën krahasimtare, që merr si pikënisje, nga njëra anë, gjuhën indoeuropiane dhe nga ana tjetër, shqipen e sotme.

Shqipja, me 36 fonemat e saj, paraqet një sistem tingullor mjaft të zhvilluar me më tepër fonema se shumë gjuhë të kontinentit tonë. Ky sistem është formuar gjatë shekujve dhe ka ndryshuar me kalimin e kohës. Në të ka tinguj të trashëguar, me moshë sa vetë gjuha; por ka edhe tinguj më të ri, që kanë dalë nga tinguj të tjerë ose janë formuar në rrymë të zhvillimit të brendshëm në periudha të ndryshme të zhvillimit të saj.

Le të analizojmë moshën e zanoreve.

Fazat e zhvillimit	Zanoret	Shembuj
Faza I (e trashëguar)	A	<i>i athët</i> : ie. <i>aś-</i> , gr. ἄκρος “majë”, lat. <i>acidus</i> “i thartë”, lit. <i>asztrūs</i> “i mprehtë”; <i>atë</i> : ie. <i>atta</i> , gr. ἄττα “plak”, got. <i>atta</i> “atë”, lat. <i>atta</i> “kujdestar”; <i>amë</i> : ie. <i>amma</i> , isl. vj. <i>amma</i> “gjyshe”, gr. ἄμμα “nënë”
	I	<i>hi</i> : lat. <i>cinis</i> <i>gji</i> : lat. <i>sinus</i> <i>lidh</i> : ie. <i>liĝ-</i> , lat. <i>ligāre</i> “lidh”
	U	<i>ujë</i> : ie. <i>ud-</i> , ind. vj. <i>udán(i)</i> “ujë”, gr. ὕδωρ “ujë”; <i>(e) tu</i> : ie. <i>tu</i> , ind. vj. <i>tú</i> , gr. (dor.) τύ; <i>tul</i> : ie. <i>tu-</i> “fryhem”, ind. vj. <i>tūlam</i> “tufë puplash, pambuk”, gr. τύλος “kallo, fryrje”
	E	<i>mbledh</i> : ie. <i>leĝ-</i> “mbledh”, gr. λέγω, lat. <i>legō</i> “mbledh e lexoj”; <i>kredh</i> : ie. <i>kerd-</i> “hidhem, kërcëj”, irl. vj. <i>focerdaim</i> “hedh”, bret. vj. <i>credam</i> “shkoj” <i>çjerr</i> : ie. <i>sker-</i> “ndaj, pres”, nord. vj. <i>skera</i> “copëtoj”, gjerm. l. vj. <i>sceran</i> “ndaj, pres”
Faza II (parahistorike)	O	O-ja (e trashëguar): <i>natë</i> : ie. <i>nokt-</i> , lat. <i>nox, noctis</i> ; <i>ah</i> : ie. <i>osk-</i> , gr. ὄζυα O-ja (e sotme): <i>motër</i> : ie. <i>māter</i> , lat. <i>māter</i> , ind. vj. <i>mātār</i> <i>mot</i> : ie. <i>mēt-</i> , lit. <i>mēt̃as</i> “vit, kohë”;
Faza III (historike)	Y	<i>hyll</i> : ie. <i>sūl-</i> “diell”, <i>shyta</i> : ie. <i>sū-t</i> <i>brymë</i> < lat. <i>brūma</i> , <i>myk</i> < lat. <i>mūcus</i> <i>shtyllë</i> < gr. στύλος, <i>qypër</i> < gr. κύπερη
	Ë	I. Ë-ja e patheksuar: <i>amë</i> : lat. <i>amma</i> , <i>atë</i> : lat. <i>atta</i> <i>pëllambë</i> < gr. vj. παλάμη, <i>frashër</i> < lat. <i>fraxinus</i> II. Ë-ja e theksuar (tosk.) : <i>zë</i> : ie. <i>ĝ^hon-</i> , <i>bënj</i> : ie. <i>b^han</i> ὄσ <i>mëngër</i> < gr. μάγγανον, <i>këmbë</i> < lat. <i>camba</i>

Nga sistemi i lashtë i gjuhës indoeuropiane gjuha shqipe ka trashëguar zanoret *-a-*, *-i-*, *-u-* dhe *-e-*. Këto 4 zanore janë të moçme sa vetë gjuha shqipe, domethënë mosha e tyre matet me mijëvjeçarë. Përkundrajt këtyre, zanoret e tjera, *-o-*, *-y-* dhe *-ë-*, kanë dalë nga evolucioni i zanoreve të tjera. Gjuha indoeuropiane e ka pasur zanoren *-o-*, por në gjuhën shqipe, ashtu si në disa gjuhë të tjera, është shndërruar në zanoren *-a-*; si rrjedhim, *-o-*-ja e sotme ka dalë nga zanore të tjera, nga zanoret e gjata *-ā-* dhe *-ē-*. Por ky shndërrim është i periudhës parahistorike, me të cilin ajo afrohet me gjuhët gjermanike dhe balto-sllave.

Më vonë se zanorja *-o-* është formuar zanorja *-y-*, meqenëse me të dalin edhe disa huazime latine, që kanë pasur një *-ū-* të gjatë në atë gjuhë; si rrjedhim, ky tingull mund të jetë formuar në periudhën e kontakteve me atë gjuhë të lashtë, gjithsesi në mijëvjeçarin e parë.

Për formimin e zanores *-ë-*, më e reja në sistemin tonë zanor, duhen dalluar dy raste. Rasti i parë është *-ë-*-ja e patheksuar me burim nga çdo zanore tjetër, një dukuri që përfshin mbarë shqipen dhe i përket mijëvjeçarit të parë. Kësaj dukurie i janë nënshtruar huazimet nga greqishtja e vjetër dhe nga latinishtja; por ajo pushon së vepruari mbi huazimet më të reja mesjetare nga gjuhët sllave, italishtja e greqishtja e mesme dhe e re. Rasti i dytë është *-ë-*-ja e theksuar, që është një dukuri me karakter dialektor dhe lidhet me hundorësinë e zanoreve; meqenëse vetëm disa prej zanoreve të hundorëzuara shndërrohen në këtë tingull; si rrjedhim, dukuria është më e re, por gjithsesi, edhe ajo është zhvilluar në mijëvjeçarin e parë, para fillimit të marrëdhënieve me gjuhët sllave, italishten dhe greqishten e re.

Fazat e zhvillimit	Bashkë-tingëlloret	Shembuj
Faza I (e trashguar)	Hundoret -m-, -n-	mi : ie. <i>mūs</i> , lat. <i>mūs</i> , gr. <i>μῦς</i> , sll. vj. <i>myšb</i> natë : ie. <i>nokt-</i> , lat. <i>nox</i> , lit. <i>naktis</i> , got. <i>nahts</i>
	Lëngëzoret -l-, -r-	laj : ie. <i>loI</i> , gr. <i>λόω</i> , lat. <i>lavo-āre</i> , isl. vj. <i>lauðr</i> rosë : ie. <i>erōd-</i> , gr. <i>ἔρωδιός</i> , lat. <i>ardea</i> , nord. vj. <i>arta</i>
	Grykoret -k-, -g-	kap : ie. <i>kap-</i> , ind. vj. <i>kapatī</i> , gr. <i>καπέτις</i> , lat. <i>capio-ēre</i> gur : ie. <i>g^ler-</i> , ind. vj. <i>giri-h</i> , sll. vj. kisht. <i>gora</i> “mal”
	Buzoret -p-, -b-	(i) parë : ie. <i>p^hlō-</i> , ind. vj. <i>purvaḥ</i> , gr. <i>πρώτος</i> , lat. <i>primus</i> ballë : ie. <i>b^hel-</i> , ind. vj. <i>bhālam</i> , prus. vj. <i>ballo</i>
	Dhëmboret -t-, -d-	tjerr : ie. <i>ter-</i> , gr. <i>τεῖρω</i> , lat. <i>tero</i> , lit. <i>trinù</i> dem : ie. <i>demā</i> , irl. vj. <i>dam</i> , gr. <i>δαμάλις</i> , pers. re <i>dām</i>
Faza II (parahistorike)	Fërkimoret -sh-, -h-, -f-, -v-	shoh : ie. <i>sek-</i> , lat. <i>sequor</i> , gjerm. l. vj. <i>sēhan</i> , lit. <i>sekù</i> helm : ie. <i>skel-mo</i> , trak. <i>σκάλμη</i> , isl. vj. <i>skalm</i> fuqi : ie. <i>spē(i)-</i> , let. <i>spēks</i> “forcë”, <i>sp^hju</i> “mundem” valë : ie. <i>Iel-</i> , gjerm. l. vj. <i>wëlla</i> , sll. vj. <i>vlъna</i> , lit. <i>vilnìs</i>
Faza III (historike) mijëvjeçari I	Fërkimoret -th-, -dh- Qiellzoret -q-, -gj- Sonantet -nj-, -j-, Lëngëzoret -ll-, -rr-	thadër : ie. <i>śes-</i> , gr. <i>καῖζω</i> “çaj”, lat. <i>castro-āre</i> “pres” dhëndër : ie. <i>gem(e)</i> , gr. <i>γαμβρός</i> , ind. vj. <i>jāmātar</i> qersh < gr. vj. <i>κερασία</i> , qytet < lat. <i>civitatē</i> gjarpër : ie. <i>serp-</i> , ind. vj. <i>sarpá</i> , lat. <i>serpens</i> një : ie. <i>an Ōom</i> , lat. <i>ūnus</i> , got. <i>ains</i> , gr. <i>οἶνη</i> jam : ie. <i>esmi</i> , arm. <i>em</i> , lit. <i>esmi</i> llërë : ie. <i>ele Ō</i> , “gr. <i>ὠλένη</i> , lat. <i>ulna</i> , got. <i>aleina</i> rreth : ie. <i>rot-</i> , lat. <i>rota</i> , gjerm. l. vj. <i>rad</i> , rrallë < lat. <i>rarus</i>

Faza IV (historike) mijëvjeçari II (gjysma I)	Fërkimoret -s-, -z-	<i>sjell</i> : ie. <i>q^lel-</i> , lat. <i>colo</i> , gr. <i>πέλομαι</i> , ind. vj. <i>cáрати</i> <i>mas</i> < <i>matŌo</i> , <i>mars</i> < lat. <i>martius</i> , <i>porosit</i> < sll. <i>poruçiti</i> <i>zjarr</i> : ie. <i>g^herm</i> , gr. <i>θερούς</i> , <i>Zanë</i> < lat. <i>Diana</i>
	Fërkimorja -zh- Afrikatet -c-, -ç- -x-, -xh-	<i>zhredh</i> < <i>sh-dredh</i> , <i>zhur</i> < lat. <i>saburra</i> , <i>zheg</i> < sll. <i>žega</i> <i>këpucë</i> < <i>këputë-zë</i> , <i>cili</i> < <i>të + sij</i> , <i>ca</i> < <i>sa</i> <i>guxoj</i> < lat. <i>cottizāre</i> , <i>nxij</i> < <i>n- + (i) zi</i> <i>çerdhe</i> : ie. <i>sŠerd^h-</i> , ilir. <i>Skerdilaidas</i> , ind. vj. <i>çardha</i> <i>xhudhi</i> < it. <i>giudio</i> , <i>xhagajdur</i> < it. <i>giocatore</i>

Përcaktimi i moshës së bashkëtingëlloreve është një proces më kompleks, në radhë të parë për numrin e tyre më të madh. Nga 29 bashkëtingëlloret e shqipes, vetëm 10 prej tyre vijnë drejtpërdrejt nga gjuha indoeuropiane. Këto janë: sonantet hundore -m-, -n-; lëngëzoret -l-, -r-; grykoret -k-, -g-, buzoret -p-, -b- dhe dhëmboret -t-, -d-. Këto janë bashkëtingëlloret më të lashta të gjuhës shqipe, moshë e të cilave është e njëjtë me atë të gjuhëve të tjera.

Një periudhë të lashtë i përket edhe fërkimorja -sh-, që e ka burimin te -s-ja e trashëguar. Lashtësinë e saj e dëshmon edhe fakti se këtë përfundim ka pasur -s-ja e trashëguar edhe në disa gjuhë të tjera të familjes indoeuropiane, si në gjuhët ariane, baltosllave, në armenishte etj. Pra, -sh-ja nga -s-ja e trashëguar mund të jetë formuar kur shqipja ishte në fqinjësi me këto gjuhë, që përbëjnë grupin satem.

Edhe disa fërkimore të tjera janë formuar në periudhën parahistorike nga fonema të tjera, ose nga grupe bashkëtingëlloresh. Të tilla janë bashkëtingëlloret -h-, -f-, -v-. Periudhës historike, kohës së marrëdhënieve me latinishten, i përkasin bashkëtingëlloret ndërthembore -th-, -dh-; qiellzoret -q-, -gj-, sonantet -nj-, -j-, lëngëzoret -ll-, -rr-, që mund të jenë formuar në mijëvjeçarin e parë. Më të vona, duke u lidhur me mijëvjeçarin e dytë janë fërkimoret -s-, -z- dhe afrikatet -c-, -x-, -ç-, -xh-. Këto të fundit janë tingujt më të rinj të gjuhës shqipe; megjithatë, këto mund të jenë formuar në gjysmën e parë të mijëvjeçarit të dytë, sepse tek autorët e vjetër ato dalin të formuar.

Me formimin e afrikateve në gjysmën e parë të mijëvjeçarit të dytë merr fund formimi i sistemit bashkëtingëllor dhe i tërë sistemit fonematik të gjuhës shqipe.

Nga moshë e bashkëtingëlloreve varet shkalla e prodhimitarisë së tyre në fjalorin e shqipes. Përgjithësisht, sa më të lashtë të jenë tingujt në gjuhën shqipe, aq më prodhimitarë janë ato; përkundrazi, sa më të rinj të jenë, aq më pak prodhimitarë janë. Kjo është arsyeja që, ndërsa me tingujt -p-, -k-, -m-, -n-, -b-, -d-, -l- etj. është numri më i madh i fjalëve të shqipes; përkundrazi, me afrikatet -c-, -x-, -ç-, -xh- është numri më i vogël i tyre.

4) Faza tjetër e studimeve të mia në fushë të gjuhës shqipe është gramatika historike. Pas disa artikujve të botuar për çështje problematike, kam botuar 4 monografi për kapitujt më të rëndësishëm të kësaj fushe: për përemrat, nyjat, sistemin emëror dhe sistemin foljor. Pas këtyre kam hartuar “Gramatikën historike të gjuhës shqipe”, prej së cilës dëshiroj të paraqes disa nga rezultatet e mia në studimin e njërës prej formave foljore më problematike: së ashtuquajturës mënyrës dëshirore.

Pas përpjekjeve të gjuhëtarëve për ta nxjerrë këtë formë foljore disa prej latinishtes, të tjerë në zhvillim të brendshëm të gjuhës shqipe, prej vitesh kemi ardhur në përfundimin se forma foljore e mënyrës dëshirore është e trashëguar nga gjuha indoeuropiane dhe se përdorimet e saj dëshmojnë se shprehja e dëshirës së folësit është vetëm njëri prej përdorimeve të kësaj forme, krahas përdorimeve të tjera, që ruhen nëpër dialekte.

Nr.	Ku përdoret	Shembuj
1	në protasat e periudhave hipotetike pas lidhëzës kushtore në	Në pastë ra vathi, kam veshin Ndë rafsha , mos u vrafsha Buzuku: gruoja në fëjftë , fëjen ÿde e shtatët kat mortār
2	në fjali të varura, që nisin me përemra të pacaktuar ose me ndajfolje lidhore, që përmbajnë foljen <i>do</i>	a) me foljen <i>jam</i> : kushdo qoftë ; cilido qoftë ; kudo qoftë ; kurdo qoftë ; sido qoftë ; b) me folje të tjera: Kudo shkosha , mos u rrzofsha; Kudo rafsha , mos u vrafsha.
3	në fjali të varura me një përemër të pacaktuar	Kush daftë , kjaftë e kurr mos këndoftë; Kush mos levdoftë vedin, i u djegët kasolla; Kush e ndjeftë e e kallxoftë, u baftë gur e u verboftë; Kush e digjoftë e diftoftë , u thaftë në bres e teposhtë.
4	në fjali të varura para lidhëzave <i>ku, nga, kur, sa, që, qysh</i> etj.	Qoftë ku vetoftë e bumbulloftë ; Se kjosh gjallë, kurr mos t'u hjekët mëç çika e tejdetit; Kur lafsh dur e faqe, ti bijë, t'ngrihtë ujt e ar serm; Buzuku: qysh kloftë bām , ju të besoni;
5	në fjali të përbëra me kuptim urdhëror-lejor	Ljuftë qoftë , gjak mos qoftë; Vendin e huej e levdosha , por kurr mbrendë mos i vosha; Ma mirë thaçin dredhoi Leka se mbet Leka Vajza n'atë rasë thotë: Kjoftë ba kjo fejesë!

Nga shembujt e mësipërm duket qartë se mënyra dëshirore e foljes ka modalitet lidhor për të shprehur një supozim dhe kuptimin kohor të së ardhmes. Prandaj edhe kur shprehim një dëshirë, folja ka kuptimin e mënyrës lidhore. Këtë e dëshmon fakti se edhe në gjuhët që nuk kanë një formë foljore për të shprehur një dëshirë, e shprehin atë me mënyrën lidhore, si p.sh.:

Latinisht	Gjermanisht	Ang.	Italisht	Frëngjisht
prosit	es lebe	long live	cosi sia	sois heureux

Forma foljore e mënyrës dëshirore në gjuhën shqipe ka si formant të veçantë një -s-, që del në të gjitha format vetore, me përjashtim të vetës III njëjës, ku ajo ka rënë, meqenëse u ndodh në një grup bashkëtingëlloresh, ku *haptë* ka dalë nga *hapshtë* e *shkoftë* nga *shkofshhtë*. Ky formant ka qenë formanti i së ardhmes sigmatike në gjuhën indoeuropiane, që ka kuptim kohor të ardhmë dhe modalitet lidhor. Një formë të tillë e kanë pasur edhe disa gjuhë të tjera indoeuropiane, prandaj e ashtuquajtura mënyrë dëshirore origjinarisht është e ardhmja sigmatike me formantin -s-, që krahasohet me të njëjtën formë të indishtes së vjetër, lituanishtes, greqishtes etj.

Shqip	Indishte e vjetër	Greqisht	Lituanisht
hap-sh-a	<i>dâ'-sya'mi</i>	δῶ-σ-ω	<i>du'-'s-iu</i>
hap-sh	<i>dâ-sya'si</i>	δῶ-σ-εις	<i>du'-'s-i</i>
*hap-sh-të > haptë	<i>dâ-sya'ti</i>	δῶ-σ-εις	<i>du'-'s</i>
hap-sh-im	<i>dâ-sya'mas</i>	δῶ-σ-ομες	<i>du'-'s-ime</i>
hap-sh-it	<i>dâ-sya't'a</i>	δῶ-σ-ετε	<i>du'-'s-ite</i>
hap-sh-in	<i>dâ-sya'nti</i>	δῶ-σ-οντι	<i>du'-'s</i>

Formanti tjetër, bashkëtingëllorja *-f-*, që e marrin foljet me temë në zanore, e ka burimin në zhvillim të brendshëm të gjuhës shqipe. Meqenëse mënyra dëshirore ndërtohet mbi bazën e formës së pjesores, foljet me temë në zanoren *-o-* kanë pasur pjesoren me diftong, *punuo*, *shkuo*, që në një fazë më të lashtë dilte me formën *punoI*, *shkoI*. Forma e dëshirores, e ndërtuar me formantin *-sh-* nga diftongu *-oI-*, pësoi të njëjtin ndryshim si huazimi latin *causa*, që ka dhënë shqipen *kafshë*, domethënë gjysmëzanorja e diftongut kaloi nëpër shkallët: *-I-* > *-v-* > *-f-*; si rrjedhim: *shkoI* + *-sh-* u bë *shkofsh*, *punoI* + *-sh-* u bë *punofsh*.

5) Faza e fundit e studimeve në fushë të historisë së gjuhës shqipe është etimologjia. Sipas një projekti të hartuar para dy vjetësh dhe të miratuar nga Këshilli Shkencor i Institutit të Gjuhësisë, kam nisur hartimin e një fjalori etimologjik, i cili do të botohet vitet e ardhshme në 4 vëllime. Vëllimin e parë e të dytë tashmë i kam përfunduar dhe pritet botimi i tyre. Po vijoj punën për vëllimin e tretë.

Një punë e tillë e ka zanafillën në vitet që mbyllën shekullin e kaluar, atëherë kur nisa kërkimet dhe hulumtimet në fushë të historisë së gjuhës shqipe, dhe mungesa e një fjalori të tillë që një pengesë serioze për të arritur rezultatet e dëshiruara; si rrjedhim, u detyrova të hulumtoj shumë etimologji të pastudiuara nga dijetarët më parë dhe të ndreqi mjaft të tjera, të cilave u ishte dhënë një shpjegim tjetër.

Për hartimin e këtij fjalori kam shfrytëzuar studimet e kryera në këtë fushë prej më shumë se një shekulli e gjysmë nga dijetarë të tjerë; prandaj ajo do të jetë një vepër për të tashmen dhe për të ardhmen. Për të tashmen është një pasqyrë e rezultateve më të fundit që ka arritur shkenca e etimologjisë që nga zanafilla e deri në ditët tona, me përpjekje për t'i çuar ato më tej; për të ardhmen do të jetë një pikënisje për studime të tjera të kësaj fushe. Jemi të bindur se një vepër e tillë, për vështirësitë e mëdha që ka kjo fushë dhe për mangësitë e tjera që paraqet studimi i shqipes, nuk mund të quhet asnjëherë e përfunduar, aq më pak e përkryer. Ajo përbën vetëm një piketë të re në udhën e gjatë të studimeve etimologjike për gjuhën shqipe, e cila do të pasohet nga shumë të tjera në të ardhmen. Jetoj me shpresë se do ta përfundoj edhe këtë vepër të dobishme dhe të domosdoshme për studimet tona albanologjike.

Dhe tashti, pas kësaj paraqitjeje të shkurtër, më lejoni të them 2 fjalë zemre për rastin që na ka mbledhur.

Jeta e çdo njeriu ka ditë të veçanta, mbi të cilat është e papushtetshme mbretëria e harresës. Një e tillë është për mua kjo e sotmja. Dhe kjo ditë është e mbushur me kujtime, me mirënjohje, me falënderime, me premtime.

Kujtimet e para për këtë pjesë të Atdheut kanë qenë shumë të trishtuara. Për arsye që dihen, kam mundur të shkel në këtë tokë të bekuar vetëm në shekullin XXI në vitin 2001, menjëherë mbas luftës së vetme që njohu e gjithë Europa që nga lufta e dytë botërore. Dhe dita e sotme më bën të kujtoj vizitën e parë në Kosovën martire, të shkatërruar e të shkrymbuar nga lufta, me shtëpitë e djegura të Gjakovës e me rrenoja përgjatë gjithë rrugës deri në Prishtinë. Por çdoherë që kam ardhur në vitet në vijim, kam parë ndryshimet e mëdha, ndërtimet e reja, njerëzit e lirë, që më ofruan kurdoherë miqësi e mikpritje, dashuri e respekt. Jua them me sinqeritetin tim më të plotë, se me përjashtim të Shkodrës, vendlindjes sime, nga të gjitha vendet e Shqipërisë dhe të trevave shqiptare, qyteti ku kam ardhur më shpesh dhjetëvjeçarin e fundit, ku kam gjetur më shumë bujari e ngrohtësi, është Prishtina, që tashmë është e pandarë nga puna ime. E sot, kur Akademia e Shkencave më bën pjesë të saj, e ndiej më shumë se kurrë afërsinë me këtë pjesë të Atdheut, me të cilën s'patëm kurrë kufij natyrorë, ndërsa kufijtë e vendosur nga njerëzit janë gjithnjë të përkohshëm, se Atdheu i shqiptarëve është i pandashëm. Prandaj e ndiej për detyrë të falënderoj nga zemra të gjithë akademikët që pranuan të jem pjesë e tyre, miq prej vitesh e dashamirë të punës sime, me të cilët kam ndarë çaste të bukura sa herë jam takuar me ta, në Kosovë e në Shqipëri.

Por anëtarimi në këtë akademi, përveçse nder e mirënjohje, është edhe premtim për punë. Ndërmjet dy pjesëve të Atdheut tonë ka shumëçka për të bërë. Le të jetë shkenca, kultura, arsimiti, arti, fjala e lirë, gjuha e gjithçka që ka krijuar ky popull bashkërisht, simboli i bashkimit të Atdheut të copëzuar pa dëshirën e shqiptarëve. Kosova e Shqipëria le të jenë si dy krenët e shqiptonjës së flamurit tonë kombëtar, me një trup të vetëm, me një shpirt, me një zemër, që rreh në të gjithë trupin, me gjakun që qarkullon në të dyja anët. Le të jetë bashkimi, rruga jonë. Ndasitë e përçarjet le t'ua lëmë atyre që i krijuan.

U lutem kolegëve akademikë të mos ngurrojnë për të kërkuar angazhimin tim në punët e përbashkëta për të njësuar mendjet e zemrat tona, se angazhimi im do të jetë i plotë për çdo detyrë të ngarkuar, për çdo thirrje të tokës shqiptare në të dyja anët e kufirit të saj, se titulli që jepet sot është jo vetëm nder e respekt, por në radhë të parë angazhim pune.

E ndiej për detyrë të falënderoj Kryetarin e Akademisë së Kosovës, prof. Hivzi Islamin, të gjithë akademikët e tjerë, si edhe ju të pranishëm, që u ndodhët në këto çaste gëzimi të paharrueshëm, në këtë ditë të shënuar të jetës sime.